

DOI 10.15290/cnisk.2025.02.19.03

MAŁGORZATA DAJNOWICZ

<https://orcid.org/0000-0001-6124-9983>

Instytut Pileckiego / Instytut Studiów Kobietych (Polska)

The Pilecki Institute / Institute of Women's Studies (Poland)

AGNIESZKA CHŁOSTA-SIKORSKA

<https://orcid.org/0000-0003-2451-5343>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (Polska)

University of the National Education Commission Krakow (Poland)

Historia kobiet w okresie 1945–1989 – dokonania naukowe, upowszechnianie badań, perspektywy i postulaty¹

Streszczenie

Opracowanie traktuje na temat stanu badań w zakresie historii kobiet polskich. W tekście poruszono kwestie dotychczasowych osiągnięć w tematyce dziejów kobiet, biorąc pod uwagę podział na czasokresy zainteresowań pojedynczych uczonych i grup badawczych problematyką historii kobiet lat 1945–1989. Wyraźną cezurą w zakresie intensyfikacji zainteresowań historią kobiet w Polsce były lata 80. XX w. Polski Ludowej. Wówczas to zostały sformalizowane pierwsze grupy badawcze, w ramach których organizowano konferencje naukowe i publikowano najnowsze ustalenia.

¹ Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki II” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet – kontynuacja II”.

Osiągnięcia te znalazły trwałe odzwierciedlenie w dorobku historiografii, stanowiąc fundament do dalszych badań. Rosnące zainteresowanie tematyką kobiecą obserwuje się następnie od lat 90., kiedy to coraz większą wagę przykładano do wielowymiarowego przedstawiania historii. Aktualnie zaś szeroko rozumiane projekty naukowe i upowszechniające badania z historii kobiet, przykładem jedyny w Polsce Ośrodek Badań Historii Kobiet Instytutu Studiów Kobietych, inspirują kolejne pokolenia badaczy do poszukiwania nowych interpretacji, podkreślając, jak ważne jest uwzględnienie perspektywy kobiet przy rekonstrukcji przeszłości Polski. W efekcie coraz bardziej widoczne w polskich badaniach jest podejście interdyscyplinarne, stosowane w poznawaniu dziejów kobiet okresu po 1945 r., którego efekty publikowane są nie tylko w monografiach, ale i w czasopiśmie, w tym w „Czasopiśmie Naukowym Instytutu Studiów Kobietych”, upowszechniającym badania z historii kobiet, zwłaszcza XX w., w tym dziejów PRL.

Słowa kluczowe: badania z historii kobiet polskich, historia kobiet w PRL, upowszechnianie dziejów kobiet, grupy badawcze, Ośrodek Badań Historii Kobiet Instytutu Studiów Kobietych

THE HISTORY OF WOMEN IN THE PERIOD 1945–1989 – SCHOLARLY ACHIEVEMENTS, DISSEMINATION OF RESEARCH, PERSPECTIVES, AND POSTULATES

Abstract

The article addresses the state of research on the history of Polish women. It examines the achievements to date in the field of women's history, taking into account the division into time periods of interest among individual scholars and research groups focusing on women's history from 1945 to 1989. The 1980s, during the period of the Polish People's Republic, marked a clear turning point in the growing interest in women's history in Poland. It was during the time that the first research groups were formalized, within which academic conferences were organized and the latest findings were published. These efforts became firmly embedded in historiography, forming a foundation for further research. A growing interest in women's issues has been observed since the 1990s, when increased importance was placed on presenting history in a multidimensional way. At the present, comprehensive scholarly and outreach projects related to women's history – exemplified uniquely in Poland by the Women's History Research Center at the Institute of Women's Studies (Ośrodek Badań

Historii Kobiet Instytutu Studiów Kobietych) – inspire new generations of researchers to seek fresh interpretations. These initiatives emphasize the importance of including women's perspectives in reconstructing Poland's past. As a result, an increasingly visible trend in Polish research is the interdisciplinary approach applied to the study of women's history in the post-1945 period. The outcomes of this research are published not only in monographs but also in academic journals – including the „Scientific Journal of the Institute of Women's Studies” – which is dedicated to popularizing research on women's history, particularly that of the 20th century and the era of the Polish People's Republic.

Keywords: research on the history of Polish women, women's history in the Polish People's Republic, popularization of women's history, research groups, the Women's History Research Center at the Institute of Women's Studies

Ewolucja badań

Po II wojnie światowej został narzucony Polsce nowy system społeczno-polityczny, który zakładał gruntowną przebudowę stosunków politycznych, gospodarczych oraz społecznych². Stąd przejęcie władzy przez komunistów przyniosło zmianę w postrzeganiu roli kobiet w społeczeństwie. Pojawiła się dwoistość pełnionych przez nie zadań. Z jednej strony, tak jak dotychczas, oczekiwano od nich zaangażowania w życie domowe i wychowanie dzieci, zaś z drugiej – czynnego włączenia się w odbudowę kraju i tworzenie nowego ustroju. Zaprowadzany „nowy porządek” przedstawiano jako coś lepszego, sprawiedliwszego, dającego im szansę na rozwój, a także osiągnięcie równouprawnienia. I ten aspekt jest widoczny w publikacjach dotyczących pozycji kobiet w okresie rządów komunistów.

Odnosząc się do stanu badań nad dziejami kobiet w Polsce Ludowej, należy podzielić je na te prowadzone w latach 1945–1989 i po tym okresie. Wynika to przede wszystkim z kontekstu politycznego i ideologicznego, a tym samym ograniczeń cenzury lub ich braku oraz z zasięgu terytorialnego – zamknięcia lub otwarcia na ustalenia innych badaczy, szczególnie z krajów zachodnich. Badania prowadzone w tym pierwszym okresie są w znaczącej części

² Tomasz Szarota, „Życie codzienne w Peerelu – propozycja badawcza”, *Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały*, t. 1, 1995, 206.

zideologizowane, zawierają często jednostronny przekaz, pomijając to, co mogło odbić się niekorzystnie na wizerunku idealnego państwa. Wpływ na to miały między innymi wymogi reżimu komunistycznego, który narzucał ściśle określone ramy ideologiczne, tematyczne i metodologiczne. Problematyka prowadzonych dociekań była często ograniczona do interpretacji zgodnych z oficjalną narracją, upowszechnianą przez władzę, co wpływało na dobór zagadnień do prezentacji w publikacjach, sposób ich analizy oraz oceny. Przedstawiany obraz był uproszczony, wpisujący się w obowiązującą „opowieść” o państwowym równouprawnieniu kobiet. Dominująca męska perspektywa nie pozwalała na uwzględnianie innego stanowiska, także w statystykach. Podejście to prowadziło do idealizowania, a tym samym trywializowania pozycji kobiet w państwie.

Należy zaznaczyć, że okres Polski Ludowej posiada cezury wewnętrzne. Rafał Stobiecki we wstępie do swojej książki wskazał, że ustalenie podziału wewnętrznego nie jest sprawą łatwą i nie należy automatycznie przenosić podziałów i kluczowych momentów, które występują w sferze społeczno-politycznej, do oceny rozwoju nauki, który posiada własną dynamikę. Odwołał się przy tym do dyskusji dotyczącej historiografii, a toczącej się podczas XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie w 2019 r., kiedy to spierano się właśnie na ten temat. Jednakże, niezależnie od podawanych propozycji, wszyscy byli zgodni, że rok 1956 należy uznać za jedną z takich cezur³. Masowe wystąpienia robotników przyniosły zmiany na szczeblach władzy, a w konsekwencji przeobrażenia społeczne, w tym związane z miejscem kobiet w różnych obszarach życia. W sferze nauki umożliwiło to większą (jednakże nie całkowicie wolną) swobodę badawczą, modernizację instytucji badawczych i pewne otwarcie na międzynarodową współpracę naukową. Dało to asumpt do rozwoju środowisk akademickich i pobudziło rozwój nauki. Przyniosło także pewną krytykę okresu stalinizmu, w duchu tego, jak to zrobił profesor Witold Kula w 1956 r. Negatywnie ocenił on niedociągnięcia w obszarze nauki i podkreślił potrzebę oczyszczenia materializmu historycznego z błędów stosowanych w epoce stalinowskiej. Nie podważał jednakże wcześniejszych osiągnięć marksistowskiej nauki historycznej, lecz wskazał, że uproszczone pojmowanie badań naukowych osłabiało je. Podnosił, że zastój

³ Rafał Stobiecki, *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020), 12, 13.

w historiografii wynikał głównie z opacznego pojmowania stosowania marksizmu przez partyjnych historyków, którzy narzucali innym swoją wizję uprawiania nauki, nie dopuszczali do dyskusji ani współpracy z badaczami o postępowo-liberalnych poglądach. Oceniał, że polityka naukowa tego okresu polegała na hamowaniu oddolnej inicjatywy, co prowadziło do jej zastoju⁴. Dotyczyło to także rozwoju historii kobiet jako części historii społecznej.

Tendencje wolnościowe, które pojawiły się po 1956 r., zostały szybko stłumione. Jednak nie udało się całkowicie wyeliminować idei niezależności i otwartości na świat. Iskra, która wówczas się zrodziła, dawała o sobie znać w kolejnych latach, inspirując środowiska intelektualne, w tym akademickie, do poszukiwania dróg wymiany myśli poza oficjalnym nurtem ideologicznym. Mimo prób izolacji polskiej nauki od wpływów zachodnich całkowite odcięcie jej od międzynarodowego obiegu informacji i współpracy okazało się niemożliwe. Utrzymywano nawiązane kontakty naukowe lub odnawiano te, które wcześniej zostały zerwane. Podtrzymywano je, nierzadko w sposób nieformalny, poprzez osobiste znajomości i kontakty naukowe, prywatną korespondencję, wyjazdy o charakterze naukowym. W ten sposób polskie środowisko naukowe, mimo tych ograniczeń, pozostawało częścią międzynarodowego kręgu badawczego⁵.

Natomiast upadek systemu komunistycznego w 1989 r. przyniósł nie tylko zniesienie ideologicznych ograniczeń w badaniach, także historycznych, ale poszerzył dostęp do materiałów źródłowych i otworzył drogę do większej swobody interpretacyjnej. Badacze odtąd mogą podejmować tematy wcześniej marginalizowane lub ocenzone, a także prezentować nowe, często krytyczne spojrzenie na przeszłość. Wraz z tym przełomem pojawiły się nowe nurty dociekań, w tym podejście feministyczne oraz interdyscyplinarne, które pozwoliły na reinterpretację roli kobiet i ich doświadczeń w historii. W badaniach zaczęto uwzględniać perspektywę płci kulturowej (*gender*), analizując nie tylko udział kobiet w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym, ale także mechanizmy wykluczenia, stereotypy oraz strategie przetrwania, rolę płci, w tym jej osadzenia w kulturze. Zmiany te wpłynęły również na metodologię badań. Wraz z większą dostępnością archiwów,

⁴ Witold Kula, „Dyskusja i polemika: W sprawie naszej polityki naukowej”, *Kwartalnik Historyczny*, nr 63(3), 1956, 151–266.

⁵ Zbigniew Romek, *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2010), 102.

zarówno krajowych, jak i zagranicznych, poszerzyły się możliwości prowadzenia kompleksowych analiz. Badacze zaczęli sięgać po nowe narzędzia, łącząc metody historyczne z podejściami charakterystycznymi dla socjologii, antropologii, psychologii społecznej, nauk o polityce i mediów czy kulturoznawstwa. W efekcie powstały bardziej wielowymiarowe, pogłębione opracowania, które pozwalają lepiej zrozumieć miejsce i rolę kobiet w różnych kontekstach historycznych, a także sposób, w jaki kształtowała się ich tożsamość i sposób uczestnictwa w życiu społecznym.

Okres stalinizmu

Publikacje ukazujące się w latach 1945–1956 charakteryzuje podkreślanie i pisanie o postępie, czyli jak wskazuje Zbigniew Romek, „o czynnikach sprzyjających przyjętemu przez marksistów kierunkowi rozwoju świata. Elementy «postępowe» miały być najważniejszą treścią dziejowej rzeczywistości, im nauka powinna poświęcać najwięcej miejsca i uwagi, one muszą zostać spopularyzowane, stać się podstawą społecznej świadomości historycznej. Wszystko zaś to, co przez naukę marksistowską zostało określone jako «wsteczne»: ideologie, organizacje, warstwy i grupy społeczne, pojedyncze postacie historyczne – nie było warte zainteresowania”⁶. Stąd propagandowo podkreślano, że we wcześniejszych – zacofanych – latach kobiety były uzależnione od mężczyzn, a tym samym marginalizowane w życiu domowym i zawodowym. Natomiast dzięki władzy ludowej zaszła w ich położeniu zmiana na lepsze, czyli ów „postęp”. Otrzymały równouprawnienie gwarantowane przepisami prawa, pełny dostęp do edukacji i pracy, możliwość awansu zawodowego, a także poprawę warunków mieszkaniowych – zamiast wiejskich chat mieszkania w blokach. Władza ludowa kreowała się na promotora i propagatora równości płci, podkreślając, że kobiety mogą i powinny aktywnie uczestniczyć w odbudowie kraju⁷. W rzeczywistości jednak ich rola w rynku pracy miała przede wszystkim podłoże pragmatyczne. Po zniszczeniach II wojny światowej Polska pilnie potrzebowała rąk do pracy, a straty demograficzne wśród mężczyzn sprawiły, że postrzegano je jako niezbędną, choć mniej

⁶ Ibidem, 107.

⁷ Wyrażenie „równość wszystkich obywateli” pojawiło się już w Manifestie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w 1944 r., za: „Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego”, *Rocznik Lubelski*, nr 2, 1959, 10.

wydajną siłę roboczą. Zaś ich obecność w zawodach tradycyjnie zdominowanych przez mężczyzn miała symbolizować sukces nowego ustroju.

Stworzony został archetyp kobiety „robotnicy” i „przodownicy pracy”, która na równi z mężczyznami uczestniczyła w industrializacji kraju, dorównując im wynikami. Rządzący nawoływali: „rezerwuarem aktywu kobiecego są przodowniczkę pracy, które w sposób decydujący przyczyniają się do faktycznego równouprawnienia kobiet, bo w praktyce przez swoje wybitne rezultaty w pracy rozbijają stare, zakorzenione przesady. ... Kuźnią aktywu powinny być fabryki. ... Sprawa uaktywnienia kobiet musi nabrać właściwego rozmachu. Kobiety w pracy nad odbudową kraju pokazały już swe uzdolnienia, pracowitość, skrupulatność, uczciwość”⁸. Za wzór stawiana była kobieta radziecka – pracująca, silna fizycznie i ideologicznie, oddana państwu i wspólnocie, często rezygnująca z życia prywatnego na rzecz pracy i kolektywu⁹, zaś antyprzykładem była kobieta kapitalistyczna – stawiająca własne potrzeby na pierwszym miejscu, próżna, konsumpcyjna, skupiona na wyglądzie i wygodzie życia¹⁰.

W celu zwiększenia aktywności zawodowej kobiet Edwarda Orłowska – szefowa Wydziału Kobiecego KC PZPR – opublikowała na łamach „Przyjaciółki” cykl artykułów *Co daje kobiecie Plan 6-letni*. Prezentowała w nich realizację tego założenia jako niezbędnego elementu dokonującego się równouprawnienia. Podkreślała, że „poważnym źródłem siły roboczej winno stać się włączanie do produkcji znacznych jeszcze rzesz niezatrudnionych kobiet. ... Wciągnięcie do produkcji około 900 tysięcy kobiet wymaga stworzenia warunków, umożliwiających ich zatrudnienie również i w tych gałęziach, gdzie dotychczas jeszcze istnieją niczym nieusprawiedliwione opory”¹¹. Stąd kobiety zostały zaangażowane do pracy także

⁸ Roman Zambrowski, Henryk Świątkowski, *O statucie i zadaniach organizacyjnych PZPR*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1949), 41.

⁹ Irena Sztachelska, *Kobieta w ZSRR*, (Łódź: Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, 1946); Vera L'vovna Bil'saj, *Demokracja radziecka i równouprawnienie kobiet w ZSRR*, (Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Współpraca”, 1949); Angelina Praskov'â Nikićina, Halina Zelnik, *Kobiety traktorzystki na polach kółchozu (Pasza Angelina o sobie i swej pracy)*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950); Lidia Efimovna Karaseva, *Kobiety w kółchozach to wielka siła*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950); *Kobiety radzieckie*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950).

¹⁰ Zinaida Nikolaevna Gagarina, S. Malinowska, *Sytuacja kobiet w krajach kapitalistycznych*, (Warszawa: Czytelnik, 1951).

¹¹ Zenon Nowak, „Zagadnienia kadr w świetle zadań Planu Sześcioletniego”, *Dziennik Łódzki*, nr 1950, 17 lipca 1950, 1, http://bc.wimbp.lodz.pl/Content/57460/Dziennik_Lodzki_1950_195.pdf [dostęp: 4.07.2024].

w zawodach do tej pory uważanych za męskie oraz wciągnięto je do współzawodnictwa. Wskazywano, że doskonale sprawdzały się w wykonywaniu każdej pracy, co było symbolem postępu i znakiem nowych czasów¹². Ten model został usankcjonowany zapisem artykułu 66 Konstytucji PRL: „Kobieta w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ma równe z mężczyzną prawa we wszystkich dziedzinach życia państwowego, politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego”¹³.

Nawoływano, by kobiety wstępowały w szeregi partii. W grudniu, przed zaplanowanymi na 19 stycznia 1947 r. wyborami do Sejmu Ustawodawczego, ogłoszono nową koncepcję propagandowej pracy przedwyborczej, określaną jako „agitacja domowa”. Polegała ona na prowadzeniu działań w mieszkaniach wyborców, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet jako adresatek przekazu, licząc na ich liczny „zaciąg” do PPR¹⁴. Podkreślano na każdym kroku, że „partyjne organizacje, prowadząc akcję polityczną wśród kobiet, były inicjatorem ruchu kobiecego, oraz najczynniejszym rzecznikiem awansu społecznego i faktycznego równouprawnienia kobiety”¹⁵. Zachęcano również do działalności w organizacjach im dedykowanych, jaką była Liga Kobiet. Podkreślano, że należy ona „do najbardziej masowych organizacji społecznych... Liga Kobiet budzi wśród kobiet poczucie solidarności z czołową siłą naszego społeczeństwa – z klasą robotniczą, szerzy nowy, socjalistyczny i patriotyczny stosunek do pracy, oraz włącza szerokie rzesze kobiet do ruchu obrońców pokoju w kraju i na arenie międzynarodowej”¹⁶. Ta organizacja, która do 1949 r. funkcjonowała pod nazwą

¹² Przykładowo: Wanda Suchecka, *Kobiety na szlaku budownictwa socjalistycznego*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1951); Wanda Suchecka, Krzysztof Strzelecki, *Jadwiga Niewolnik będzie pierwszym wytapiaczem...*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1951); Irena Kawczakowa, Jan Sakowicz, Krystyna Wyrzykowska, *Kobiety łódzkie w pracy i w walce*, (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1952); Halina Rudnicka, *Kobiety mówią o sobie*, (Warszawa: Czytelnik, 1952); Iwona Jacyna, *Kobieta w spółdzielni produkcyjnej*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1953); *Przodujące kobiety miasta Wrocławia*, (Wrocław: w.n., 1953), *Pogadanka z przeniesienia uchwał Krajowej Rady Przodujących Kobiet*, (b.m.w.: w.n., 1954); *Przodujące hodowczynie opowiadają o swej pracy*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1954).

¹³ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. z 1952. Nr 33, poz. 232).

¹⁴ PPR. *Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego I 1946 – I 1947*, oprac. Władysław Góra, Ryszard Halaba, Norbert Kołomejczyk, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1961), 171–174.

¹⁵ „O pełne wykorzystanie praw i możliwości które dała kobietom polskim władza ludowa. Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie pracy wśród kobiet”, *Trybuna Ludu*, nr 66 (438), 7 marca 1950, 2.

¹⁶ Ibidem.

Spółeczno-Obywatelska Liga Kobiet (SOLK), powstała 25 sierpnia 1945 r. z zadaniem „przygotowania kobiet do aktywnego udziału w życiu społecznym kraju”¹⁷. Przez cały okres działalności wymagano od jej członkiń propagowania określonego wzorca kobiety. Określano zarówno formy aktywności zawodowej – w mieście i na wsi, jak i poglądy na kwestie polityczne, społeczne i gospodarcze¹⁸. Kształtowano również model rodziny, w którym nadrzędną rolę przypisywano matce, podkreślając jej odpowiedzialność za wychowanie młodego pokolenia budowniczych Polski Ludowej¹⁹. Od aktywistek różnych gremiów oczekiwano ślepego posłuszeństwa i wiary we właściwe postępowanie rządzących. Wskazywano, że w zamian od państwa otrzymały mieszkania w lepszych warunkach (bloki zamiast chałup), dostęp do różnego rodzaju dóbr (sklepy, punkty zbiorowego żywienia), lepsze warunki nauki i pracy (nowe zawody i awans), opiekę nad dziećmi (żłobki, przedszkola, szkoły, świetlice), a także uczestnictwo w kulturze i rozrywce (kina, teatry) oraz wypoczynku i rekreacji (wczasy, kolonie, świetlice, boiska, koła zainteresowań).

Propaganda lansowała obraz „dziewcząt na traktorach” – młodych, uśmiechniętych, wdzięcznych władzy za możliwość społecznego awansu. Taki obraz kreowano nie tylko za pomocą książek²⁰, ale także obrazu²¹, w tym plakatów²² czy filmów (dość wspomnieć rywalizację Hanki Ruczajówny z Jankiem Szarlińskim w *Przygodzie*

¹⁷ PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki, 57.

¹⁸ W sprawie pracy wśród kobiet wiejskich [uchwała Prezydium Zarządu Głównego Związku Samopomocy Chłopskiej i Zarządu Głównego Ligi Kobiet z dnia 27.VII.1950 r.], (Warszawa: Związek Samopomocy Chłopskiej, Liga Kobiet, 1950); *Ogólnopolski Kongres Ligi Kobiet*, (Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet, 1951).

¹⁹ Leokadia Grabowiecka, *Kobieta przyszła matka*, (Łódź: „Kolumna”, 1949); Leokadia Grabowiecka, Sabina Kochańska, *Higiena kobiety ciężarnej i niemowlęcia*, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 1953); *Rady dla kobiet i matek. Poradnik bibliograficzny*, (Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1955).

²⁰ Włodzimierz Lenin, Józef Stalin, *O roli kobiety w walce o socjalizm*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950); Stanisław Szanter, Jan Stanisław Bystron, *Socjologia kobiety*, (Warszawa: Wydawnictwo B. Kądziela, 1948); *Kobieta w socjalizmie*, (Warszawa: Wydział Szkolenia CK SD, 1951); Irena Szorcowa, *Kobieta wczoraj i dziś*, (Warszawa: Czytelnik, 1951); Irena Krzywicka, *Czym może być kobieta w Polsce Ludowej?*, (Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, 1954).

²¹ Andrzej Wróblewski, *Dwie mężatki* (olej na płótnie, 1949); Aleksander Kobzdej, *Ceglarki*, (olej na płótnie, 1950); Wystawa „Kobieta w walce o pokój” zorganizowana przez Z.P.A.P. i Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet w Krakowie z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, marzec 1952, (Kraków: Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, 1952).

²² *Młodzieży. Naprzód do walki o szczęśliwą socjalistyczną wieś polską*, (Witold Chmielewski, 1949); *Kobieto wstępuj w szeregi doręczycielek!* (autor nieznan, 1953); *Pozdrawiamy kobiety pracujące dla Pokoju*, (Jerzy Tchórzewski, 1953).

na *Mariensztacie*)²³ Polskiej Kroniki Filmowej. Kobietom dedykowano także prasę, która pełniła różnorodne funkcje – od poradnikowych po propagandowe. Czasopisma te, wydawane od 1945 r., odzwierciedlały zmieniającą się sytuację społeczną, kulturową i ekonomiczną Polek. Warto wspomnieć jedno z najpopularniejszych – „Przyjaciółkę” – oferującą nie tylko porady dotyczące życia rodzinnego, kulinariów, zdrowia czy mody, ale poruszającą także tematykę społeczną, np. sytuację kobiet w pracy. Natomiast „Kobieta i Życie” prezentowała treści bardziej ideologiczne, wpisujące się w politykę rządzących, jednak z czasem ewoluowała w stronę bardziej uniwersalnego pisma dla kobiet, obejmującego tematykę mody, urody, rodziny i psychologii. Zaś „Moda i Życie” było czasopismem poświęconym modzie i kulturze, dostarczającym wzorów odzieży, porad dotyczących stylu, urody i prowadzenia życia towarzyskiego. Od 1957 r. wydawano „Zwierciadło”, które miało być kierowane do kobiet z miast, oraz „Filipinkę” przeznaczoną dla młodszych czytelniczek. Każde z tych pism odegrało istotną rolę w kształtowaniu postaw i oczekiwań wobec kobiet, a także w dostarczaniu im praktycznych informacji i rozrywki. Czasopisma te miały duże znaczenie nie tylko w sferze prywatnej, ale także w propagowaniu określonych wartości i ról społecznych, zgodnych z polityką władz PRL.

Jednakże rzeczywistość dalece odbiegała od propagandowego obrazu. Gesty rządzących wobec kobiet miały na celu legitymizację ich władzy, a nie rzeczywistą poprawę sytuacji kobiet. Nie zaoferowano im miejsc w kierowniczych strukturach partyjnych²⁴.

²³ *Przygoda na Mariensztacie*, (reż. Leonard Buczkowski, 1953).

²⁴ W analizowanym okresie na ten temat nie pisano. Stosowne analizy ukazały się dopiero po transformacji ustrojowej, przykładowo: Jędrzej Chumiński, „Aktywność polityczna kobiet w zakładach przemysłowych w latach 1945–1956”, w: Elżbieta Kościk, Tomasz Głowiński (red.), *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u. Wrocławskie Spotkania z Historią Gospodarczą. Spotkanie 2*, (Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2007), 235–240; Natalia Jarska, „Kobiety w PZPR 1948–1956. Paradoxy mobilizacji politycznej kobiet w stalinizmie”, w: Ewa Chabros, Agnieszka Klarman (red.), *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, (Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej, 2014), 33–49; eadem, „Kobiety w elitach centralnych i lokalnych PPR i PZPR w latach 1944–1956”, w: Mirosław Szumiło, Marcin Żukowski (red.), *Elity komunistyczne w Polsce*, (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2015), 600–619; Natalia Jarska, Piotr Perkowski, „Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948–1989”, *Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej*, nr 1 (27), 2016, 231–246; Małgorzata Dajnowicz, „Wzorce aktywności publicznej kobiet w początkach transformacji ustrojowej w Polsce w świetle «Kobiety i Życia» i «Urody» (1989–1995)”, w: Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2016), 417–443; Agnieszka Chłosta-Sikorska, „Polityczne uczestnictwo kobiet w zjazdach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1980–1986. Zarys problematyki”,

Traktowano je instrumentalnie, jako znaczący elektorat i narzędzie służące realizacji zakładanych planów gospodarczych oraz wychowania młodego pokolenia w nurcie komunizmu czy socjalizmu. Narastające kłopoty aprowizacyjne i rosnące kolejki przed sklepami zabierały im wolny czas, stając się konsekwentnie trzecim etatem, po pracy i wychowaniu dzieci. Nie pytano, jak radzą sobie z łączeniem życia rodzinnego z zawodowym, ani o to, czy pozycja społeczna, którą im zaproponowano, je satysfakcjonuje. Odgórnie ustalono, że spełniono postulat równouprawnienia, dopuszczając niejako do uprawiania przez nie zawodów męskich czy wprowadzając zapisy w prawie (przykładem wymieniana konstytucja PRL z 1952 r.)²⁵.

Okres po 1956 r.

Poluzowanie kontroli ideologicznej i częściowa liberalizacja życia społecznego otworzyły pewne możliwości dla większej aktywności zawodowej i publicznej kobiet. Coraz śміiej mówiły kobiety o swojej pozycji, opierając się na własnych doświadczeniach i obserwacjach²⁶. Zaczęły również postulować kierunki przeobrażeń w różnorodnych aspektach życia. Jednakże dość szybko okazało się, że rządzący nie byli na to gotowi. Do tego doszła pogarszająca się od połowy lat 50. sytuacja ekonomiczna, która zahamowała tempo produkcji przemysłowej, a centralne zarządzanie gospodarką spowodowało przerost zatrudnienia. Dotyczyło to głównie administracji, w której kobiety piastowały większość stanowisk. W związku

w: ibidem, 389–415; Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski, „Posłanki Ligi Kobiet w Sejmie Ustawodawczym Polski Ludowej”, *Przegląd Sejmowy*, nr 3–4 (182–183), 2024, 119–136.

²⁵ Agnieszka Chłosta-Sikorska, „Boginie PRL – nowe role kobiety w społeczeństwie socjalistycznym”, w: Bożena Popiołek, Agnieszka Chłosta-Sikorska, Marcin Gadocha (red.), *Kobieta i mężczyzna jedna przestrzeń – dwa światy*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015), 615–622; Małgorzata Dajnowicz, Urszula Sokołowska, „Sama, ale czy samotna? – obraz niezamężnych kobiet u schyłku Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w świetle «Kobiety i Życia», *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, nr 1(10), 2021, 195–212.

²⁶ *Kobieta, praca, dom. Problemy pracy zawodowej kobiet i rodziny współczesnej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Zarząd Główny Ligi Kobiet w dniach 25–27 marca 1965 r.*, oprac. Antonina Kłoskowska, Jerzy Piotrowski, Krystyna Wrochno-Stanke, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe Centralnej Rady Związków Zawodowych, 1967); Barbara Łabodzińska, *Rodzina w Polsce*, (Warszawa: „Interpress”, 1974); Jadwiga Komorowska, *Przemiany rodziny polskiej*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZZ, 1975); Maria Jarosz, *Wybrane zagadnienia patologii społecznej*, (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1975); eadem, *Problemy dezorganizacji rodziny*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979); Danuta Graniewska, *Awans zawodowy kobiet a fazy życia rodzinnego*, (Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, 1985).

z tym rozpoczęto proces redukcji etatów. Część z nich przeniesiono na niżej płatne stanowiska, inne zwolniono²⁷. Zachęcano je do zajęcia się domem, przekonując, że w obecnej sytuacji ich ręce można wykorzystać lepiej niż do noszenia cegieł²⁸. Idąc za wytycznymi partyjnymi, redaktorka „Przyjaciółki” radziła: „jeśli pewna część kobiet mogłaby zrezygnować z pracy zawodowej i osobiście zająć się wychowaniem dzieci – w konsekwencji polepszyłoby to warunki pracy żłobków. ... Mój wniosek jest taki: matki, których dzieci chorują dłużej niż miesiąc, a ich mężowie pracują, powinni wziąć bezpłatny urlop, bo jednak to nie ładnie wykorzystywać Państwo”²⁹. Krytykowano wcześniejsze działania na rzecz aktywizacji zawodowej i społecznej kobiet, argumentując, że „w okresie bezpośrednio powojennym, aż po lata 60-e występowała niewątpliwie sprzeczność między ówczesną wysoką dietnością kobiet ... a ich aktywnością zawodową, ... między zagwarantowaną przez prawo równością kobiet i mężczyzn na rynku pracy, a upośledzoną ich pozycją w tej dziedzinie, wyrażającą się w niekonsekwencjach polityki zatrudnienia i przeciętnie niższych zarobkach”³⁰.

Jednakże kolejne lata pokazały, że kobiety były niezbędne do prawidłowego funkcjonowania kraju. W połowie lat 60. sytuacja zaczęła się polepszać i znowu potrzebna była większa liczba rąk do pracy, stąd rozpoczęto ponowną rekrutację kobiet. W celu ułatwienia im powrotu na rynek pracy rozpoczęto różnego rodzaju szkolenia i kursy oraz ruszono z kampanią propagandową³¹. „Głos Nowej Huty” chwalił: „wszystkim im należą się gorące słowa uznania i podziękę za ich wkład pracy, za poświęcenie”³². Mechanizm ten oparty był na manipulacjach dokonywanych przez rządzących sterujących

²⁷ Agnieszka Chłosta-Sikorska, *Miedzy propagandą a rzeczywistością. Mieszkanki Nowej Huty w latach 1956–1970*, (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019), 245–246.

²⁸ Piotr Perkowski, „Aktywność zawodowa gospodyń domowych na łamach prasy kobiecej Polski Ludowej”, w: Lucyna Kopciwicz, Edyta Zierkiewicz (red.), *Koniec mitu niewinności. Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, (Warszawa: Eneteia Wydawnictwo Psychologii i Kultury, 2009), 300–304.

²⁹ „Listy w sprawie pracy”, *Przyjaciółka*, nr 26 (432), 21 lipca 1956, 7.

³⁰ Danuta Markowska, „Rola kobiety polskiej w rodzinie”, w: Elżbieta Konecka (red.), *Kobiety polskie*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1986), 198–202.

³¹ Magdalena Sokołowska, *Kobieta pracująca. Socjomedyczna charakterystyka pracy kobiet*, (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1963); Dioniza Wawrzykowska-Wierciochowa, *Od prądków do astronautki. Z dziejów kobiety polskiej jej pracy i osiągnięć*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1963).

³² BS, „Z tymi kobietami spotykamy się co dzień”, *Głos Nowej Huty*, nr 51 (150), 19–30 grudnia 1959, 5.

zatrudnieniem. Wzrost lub spadek liczby pracujących kobiet propagandowo prezentowany był jako wyraz troski o nie. Zaczęły pojawiać się liczne publikacje podkreślające, jak wielkie znaczenie dla prawidłowego rozwoju kobiet miała ich realizacja w życiu zawodowym. Kobieta o pseudonimie E. J., odpowiadając na ankietę, napisała: „wbrew temu co się pokątnie stęka i o co się «dzisiejsze czasy» obwinia, pracowałam zawodowo. ... Byłam zawsze dla córki kimś ciekawym, interesującym człowiekiem, który ma coś do zrobienia w życiu. ... Moim zdaniem wszystkie matki powinny pracować zawodowo. ... Matki powinny wnosić do domów rodzinnych powiew szerszych, ogólniejszych zainteresowań”³³.

Zakres równouprawnienia nadal był ściśle sterowany przez partię, a zmiany były niewielkie. Normą były dysproporcje w zarobkach warunkowane płcią, a także to, że wiele stanowisk kierowniczych w zakładach pracy, organizacjach partyjnych czy gremiach rządzących nadal było poza zasięgiem kobiet. Jednakże aktywność zawodowa Polek doprowadziła do ich usamodzielnienia w różnych przestrzeniach i dała poczucie niezależności. Katherine Lebow konkludowała, że zmiana, która dokonała się na skutek podjęcia przez kobiety pracy w przemyśle ciężkim, nosiła cechy trwałości. Jej skutki zaś były trudniejsze do opanowania, niż wyobrażali to sobie komuniści, dlatego nazywała ją „rewolucją”³⁴.

W analizowanym czasookresie również wystąpiła rozbieżność między obrazem oficjalnym – propagandowym – a codziennością. Kobiety nadal każdego dnia musiały walczyć o swoje miejsce w społeczeństwie. Zmagały się z dyskryminacją w zakładach pracy i polityce, a także z kłopotami ze sprawną organizacją życia rodzinnego. Pogodzenie ról żony i matki z pracownicą i aktywistką nie było łatwe. Żona miała o wiele więcej obowiązków niż mąż. Wiele z nich w zaciszu mieszkań, w otoczeniu najbliższej rodziny i znajomych krytykowało rzeczywistość, kultywowało zakazane tradycje i obyczaje, także religijne. Zaczęły mieć wątpliwości dotyczące dostrzeganych rozbieżności między obrazem propagandowym a stanem faktycznym.

³³ Mirosława Parzyńska, Joanna Horodecka (red.), *Rodzice, dzieci, rodzice*, (Warszawa: Iskry, 1967), 113.

³⁴ Katherine Lebow, *Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society 1949–1956*, (London: Cornell University Press, 2013), 123.

Stąd z całą mocą wsparły przemiany, które miały miejsce w latach 80. Tym bardziej, że nasilający się kryzys gospodarczy czynił ich życie coraz trudniejszym. Były aktywne jako działaczki, organizatorki strajków, dziennikarki, a także jako wsparcie logistyczne i moralne dla mężczyzn internowanych i represjonowanych. Jednakże w większości przyjęły powszechnie obowiązujący patriarchalny porządek działania, co ich zdaniem sprzyjało skuteczności ruchu. Taka strategia pozwalała utrzymać szerokie poparcie społeczne, zwłaszcza wśród środowisk związanych nie tylko z Solidarnością, ale i z Kościołem katolickim. Po upadku komunizmu osiągnięcia kobiet w tym ruchu nie były nagłaśniane, zresztą same działaczki nie określały swojej aktywności jako „rządzenia”, świadomie pozostając w cieniu. Stąd nawet czołowe opozycjonistki nie objęły wysokich stanowisk państwowych i pozostały na marginesie sceny politycznej III Rzeczypospolitej. Jednakże opracowania związane z tym zagadnieniem, co zrozumiałe, ukazały się dopiero po transformacji³⁵.

W przestrzeni wydawniczej widoczny jest wzrost liczby publikacji odnoszących się do obecności i aktywności kobiet na różnego rodzaju polach. Oczywiście nadal pierwszoplanową rolę odgrywały te podkreślające ich zaangażowanie w rozwój państwa³⁶ oraz pełnione role zawodowe w mieście i na wsi³⁷. Jednakże wiele wysiłku

³⁵ Szerzej na ten temat: Ewa Kondratowicz, Anna Bikont, *Szminka na sztandarze. Kobiety Solidarności 1980–1989. Rozmowy*, (Warszawa: „Sic!” 2001); Ewa Malinowska, „Niekończąca „Solidarność””, w: Marek Latoszek (red.), *„Solidarność” w imieniu narodu i obywateli*, (Kraków: „Arcana”, 2005), 132–151; Agnieszka Grzybek (red.), *Kobiety w czasach przełomu 1989–2009. Polska, Czechy, Słowacja, Niemcy Wschodnie, Ukraina*, (Warszawa: Przedstawicielstwo Fundacji im. Heinricha Bölla, 2009); Ewa Malinowska, „Świadomość feministyczna kobiecej awangardy ruchu społecznego „Solidarność” – początek drogi do I Kongresu Kobiet w Polsce”, *Przegląd Socjologiczny*, nr 59(3), 2010, 9–32; Magda Urbańska, „Zapomniane bohaterki. Kobiety „Solidarności””, *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej*, nr 17, 2010, 127–138; Ewa Majewska, „„Solidarność” i solidarność w perspektywie feministycznej. Od post-mieszczkańskiej sfery publicznej do solidarności globalnej”, *Etyka*, nr 48, 2014, 43–57; Marta Dzido, *Kobiety Solidarności*, (Warszawa: Świat Książki Wydawnictwo, 2016); Roman Zwiercan, *Ludzie Sierpnia 80’ w Gdyni – kobiety Solidarności*, t. 7, (Gdynia: Fundacja Pomorska Inicjatywa Historyczna, 2019); Magdalena Maliszewska, *Kobiety małopolskiej „Solidarności”*, (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2023).

³⁶ Andrzej Gierczak, *Kobieta w walce*, (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1970).

³⁷ Anna Olędzka, *Kobieta. Budżet czasu, praca wielozmianowa*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ, 1975); Maria Rafacz-Krzyżanowska, *Praca kobiet*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1975); Bogdan Marian Wawrzyniak, *Kobieta wiejska*, (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1980); Jadwiga Przychodzeń, *Kobieta w rolnictwie indywidualnym*, (Warszawa: IERiGŻ, 1984).

włożono, aby pokazać, że życie, które im zaproponowano w Polsce Ludowej, było spełnieniem dążeń ich przodków³⁸. Istotne było również akcentowanie ewolucji prawa sankcjonującego zachodzące przeobrażenia³⁹. Prace były publikowane w czasopiśmie naukowych lub jako rozdziały w zbiorowych monografiach. Część z nich wychodziła jako materiały wewnętrzne organizacji państwowych, chociażby takich jak Liga Kobiet⁴⁰. Jeszcze z większą mocą donoszono o pozytywnej zmianie ich pozycji w społeczeństwie (podając także dane statystyczne)⁴¹ w odniesieniu do pełnionych zadań: rodzinnych – jako żon⁴² i matek⁴³, radząc im przy tym, jak najlepiej wypełniać te role. Stąd ukazywało się wiele poradników dotyczących zdrowia⁴⁴, urody⁴⁵, higieny⁴⁶, mody⁴⁷, kuchni⁴⁸ czy prowadze-

³⁸ Magdalena Sokołowska, *Kobieta współczesna. Z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1966); Krystyna Wrochno (red.), *Kobiety w Polsce*, (Warszawa: Interpress, 1969); *Kobieta w Polsce Ludowej. Podstawowe informacje*, (Warszawa: Wydawnictwo Krajowej Rady Kobiet Polskich przy OK FJN, 1975); Maria Fiszerowa, Halina Leszczyńska, *Kobieta, rodzina, społeczeństwo*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1975); Stefania Dziecielska-Machnikowska (red.), *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym*, (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1975); *Polka*, 76, (Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1976); Jadwiga Antonow (red.), *Kobieta w Polsce*, (Warszawa: Zarząd Wydawnictw Statystycznych i Drukarni, 1985).

³⁹ Adam Łopatko, Roman Wieruszewski (red.), *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli PRL w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1976); Barbara Machnicka, *Kobiety równouprawnione?*, (Warszawa: PAP, 1985).

⁴⁰ Ewa Starczewska, *Rodzina w klubie. Poradnik dla społecznego aktywu klubowego*, (Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet, Agencja Wydawnicza „Ruch”, 1972).

⁴¹ Janina Jakubczyk (red.), *Kobieta w Polsce. Dane statystyczne*, (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1968).

⁴² Eugeniusz Królicki (red.), *Kobieta, miłość, małżeństwo*, (Kielce: Kieleckie Wydawnictwo Prasowe, 1988).

⁴³ Leokadia Grabowiecka, *Kobieta przyszła matka*, (Łódź: Wydawnictwo „Kolumna”, 1949); Adam Kurzynowski, *Ciągłość pracy i macierzyństwo*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1967); Zbigniew Sternadel (red.), *Kobieta – mężczyzna – dziecko*, (Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1978).

⁴⁴ Jan Lesiński (red.), *Zdrowie kobiety*, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 1960); Kazimierz Pospiszył, *Psychologia kobiety*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978).

⁴⁵ *Ewa zawsze młoda*, (Warszawa: Zakład Wydawnictw CRS Centrali Rolniczej Spółdzielni, 1975).

⁴⁶ Leokadia Grabowiecka, *Higiena kobiety*, (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1952).

⁴⁷ Maria Mirgołowska-Suchońska, *Krój damski. Lekka krawiecczyzna*, (Warszawa-Katowice: Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik”, 1950); Teresa Morska, *Modnie i wygodnie*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ Centralnej Rady Związków Zawodowych, 1980); Zofia Hanus, *Jak szyć?*, (Warszawa: „Watra”, 1984).

⁴⁸ Kazimiera Pyszkowska, *Sprawnie, smacznie, zdrowo*, (Warszawa: Wydawnictwo Watra, 1969); Jadwiga Kłossowska, *Smacznego*, (Warszawa: Krajowe Wydawnictwo Czasopism, 1978).

nia domu⁴⁹, a nawet samochodu⁵⁰. Pisano także o problemach, takich jak przemoc⁵¹, alkoholizm⁵² czy prostytucja⁵³. Przeglądając publikacje, wskazać należy, że badania poszerzono o analizy roli kobiet w epokach minionych⁵⁴. Ukazujące się opracowania nie były wolne od propagandowego mechanizmu, mającego skłonić kobiety do takiego czy innego sposobu działania i nadal były cenzurowane. Jednakże należy docenić, że odnosiły się do osobistej części życia Polek, zaś pokazując, co je nurtowało i jak rozwiązać problemy, z którymi się borykały, miały charakter wspierający oraz przede wszystkim edukacyjny i upowszechniający rolę kobiet w społeczeństwie.

⁴⁹ Gabriela Żółtowska, *Porządki i pranie*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Szkolnictwa Zawodowego, 1959); Maria Laskowska, *Przyjmujemy gości*, (Warszawa: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, 1960); Maria Szczygłowa, Feliksa Starzyńska, Wanda Zawidzka, *Zdrowe żywienie, zdrowa rodzina. Poradnik dla kobiet prowadzących gospodarstwo domowe w warunkach wiejskich*, (Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1965); Zofia Dzięgielewska, *Zofia Dzięgielewska radzi młodym gospodyniom. Porady praktyczne na cztery pory roku*, (Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze, 1988).

⁵⁰ Sylva Groszová, *Kobieta za kierownicą czyli vademecum początkującej automobilistki*, (Warszawa: Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, 1981).

⁵¹ Jarosław Sienkiewicz, *Ocena skuteczności karnej interwencji sądowej wobec alkoholików znęcających się nad członkami swojej rodziny*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1985); Helena Kołakowska-Przełomiec, „Przemoc w rodzinie”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 47, 1985, 139–148; Janina Błachut, „Niektóre koncepcje kryminologiczne a problem przestępczości kobiet”, *Archiwum Kryminologii*, t. 16, 1989, 211–244.

⁵² Bolesław Ałapin, *Pięćset przypadków alkoholizmu u kobiet*, (Warszawa: Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, 1965); Dorota Soszyńska, *Kobieta, alkohol, obyczaje*, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 1971); Jarosław Sienkiewicz, *Ocena skuteczności karnej interwencji sądowej wobec alkoholików znęcających się nad członkami swojej rodziny*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1985).

⁵³ Michał Antoniszyn, Andrzej Marek, *Prostytucja w świetle badań kryminologicznych*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1985); Jadwiga Pabian, *Wyniki socjo-psychiatrycznych badań prostytutek z terenu Krakowa*, (Kraków: Wydawnictwo Prawnicze, 1972); Zbigniew Burzyński, *Badania środowiskowe i wenerologiczne krakowskich prostytutek*, (niepublikowana praca doktorska, mpis, Akademia Medyczna, Kraków 1964).

⁵⁴ Stanisław Wasylewski, *Klasztor i kobieta. Studium z dziejów kultury polskiej w średniowieczu*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1957); Jadwiga Żylińska, *Piaśtówny i żony Piaśtów*, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967); Jerzy Małecki, Wanda Paszkowska, *Kobieta polska w II wojnie światowej. Materiały bibliograficzne*, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973); Włodzimierz Berner, „Kobieta i jej wzorzec osobowy w «Annales» Jana Długosza”, *Przegląd Historyczny*, nr 71(3), 1980, 481–496; Edward Rudzki, *Polskie królowe*, t. 1. *Żony Piaśtów i Jagiellonów*, (Warszawa: „Novum”, 1985); Roman Krawczyk, „Kobieta w świetle przekazów biblijnych”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, t. 40(6), 1987, 480; *Dawnych wspomnień czar. Kobieta drugiej połowy XIX w., jej życie i czasy [katalog wystawy]*, oprac. Anna Buczek, Ewa Gaczol-Rzeszut, (Kraków: Muzeum Historyczne m. Krakowa, 1989).

Okres po 1989 r.

Obecnie obserwujemy duże zainteresowanie dziejami kobiet. Pozytywna zmiana została zapoczątkowana jeszcze w 1977 r., kiedy to przy Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego prof. Anna Żarnowska, we współpracy z Katedrą Etnografii, powołała zespół badawczo-dyskusyjny zajmujący się kulturą robotniczą w Polsce w końcu XIX i w pierwszym 40-leciu XX w. Ta inicjatywa została rozciągnięta na szeroko rozumianą historię społeczeństwa i kultury w XIX i XX w., ze szczególnym uwzględnieniem kultury politycznej. W 1987 r. powstał Zespół Naukowy Historii Społecznej XIX–XX w.⁵⁵ Jego członkowie przebadali i opisali różnorakie zjawiska społeczne czy kulturowe związane z aktywnością Polek w różnych okresach i przestrzeniach. Pokłosem prowadzonych badań były seminaria, konferencje naukowe, a także osiem tomów studiów⁵⁶. Ta inicjatywa spowodowała, że opracowania dotyczące historii kobiet i płci zajmują już wiele bibliotecznych półek. Szkołę historii kobiet stworzoną przez prof. Annę Żarnowską kontynuowali następnie prof. Andrzej Szwarc, prof. Jadwiga Hoff, prof. Teresa Kulak, którzy przewodzili, podobnie jak Żarnowska, Komisji Historii Kobiet powołanej przy Komitecie Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk. W pewnym zakresie kontynuację powołanego przez A. Żarnowską zamyśłu upowszechniania historii kobiet kontynuuje Sekcja Historii Kobiet i Płci Kulturowej, której przewodniczy aktualnie dr hab. Katarzyna Sierakowska, prof. IH PAN.

W Białymstoku prof. Małgorzata Dajnowicz powołała Instytut Studiów Kobiety, który początkowo we współpracy z Komisją Historii Kobiet PAN zorganizował dwie konferencje, później zaś już samodzielnie powołał i rozwija Ośrodek Badań Historii Kobiet⁵⁷.

⁵⁵ *Zespół Badawczy Historii Społecznej XIX i XX w.*, <https://historiaspoleczna.uw.edu.pl/historia/zespol> [dostęp: 24.02.2025].

⁵⁶ *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1990); *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, cz. 1–2, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, „DiG”, 1994); *Kobieta i świat polityki*, cz. 1. *Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego: „DiG”, 1994); *Kobieta i świat polityki*, cz. 2. *W niepodległej Polsce 1918–1939*, (Warszawa: „DiG”, 1996); *Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, (Warszawa: „DiG”, 1996); *Kobieta i kultura życia codziennego. Wiek XIX i XX*, (Warszawa: „DiG”, 1997); *Kobieta i praca. Wiek XIX–XX*, (Warszawa: „DiG”, 2000); *Kobieta i kultura czasu wolnego*, (Warszawa: „DiG”, 2001); *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, (Warszawa: „DiG”, 2004).

⁵⁷ *Ośrodek Badań Historii Kobiet*, <http://www.isk.bialystok.pl/obhk/> [dostęp: 24.02.2025].

Ośrodek jest uznaną i aktywną instytucją, która prowadzi zaawansowane badania nad historią kobiet i upowszechnia ich wyniki w postaci monografi⁵⁸ i artykułów⁵⁹, a także redaguje od 2016 r. jedyne w Polsce „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiectych”, upowszechniające badania z zakresu historii kobiet. Od lat badaczki i badacze nie tylko ze środowiska białostockiego, ale z różnych instytucji naukowych krajowych, skupieni wokół Ośrodka i Instytutu pod koordynacją M. Dajnowicz, organizują konferencje o zasięgu krajowym i międzynarodowym, spotkania warsztatowe, szkoły letnie, podejmują dyskusje dotyczące stanu badań, a także odkrywają nowe pola, wskazując na kolejne pozyskane źródła. Co warto podkreślić, na szeroką skalę podjęli badania nad prasą kobiecą z tamtego okresu. Nie do przecenienia jest to, że Instytut Studiów Kobiectych łączy osoby doświadczone i dopiero wchodzące w świat nauki. Dzięki temu dzieje kobiet analizowane są pod różnorakim kątem. Należy podkreślić, że dzięki tym działaniom dokonuje się naturalna i bardzo ważna wymiana pokoleń, co daje nadzieję na kontynuację prowadzonych dociekań, a tym samym na dalsze wypełnianie białych plam⁶⁰.

⁵⁸ Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Badania historii kobiet polskich na tle porównawczym. Kierunki, problematyka, perspektywy*, (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2021); eadem (red.), *Historia kobiet. Źródła, metody, kierunki badawcze*, (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2022); Małgorzata Dajnowicz, Maria Bauchrowicz-Tocka, Agnieszka Zaniewska, Adam Miodowski, *Liga Kobiet w terenie. Działalność organizacji i realia jej funkcjonowania na szczeblu regionalnym i lokalnym w rzeczywistości Polski Ludowej (1945–1989)*, (Warszawa: „DiG”, 2024).

⁵⁹ Małgorzata Dajnowicz, „«Zwierciadło» – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989)”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, nr 3(47), 2017, 67–90; eadem, „Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)”, *Prace Historyczne*, nr 145(3), 2018, 579–601; Maria Bauchrowicz-Tocka, „Ewolucja celów Ligi Kobiet w latach 1945–1989 w świetle jej statutów”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiectych*, nr 1(8), 2020, 176–193; Justyna Zajko-Czochańska, „Sprawozdanie z I Seminarium Prezentacji Cyfrowej Kolekcji Historii Kobiect – cz. I”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiectych*, nr 2(15), 2023, 271–273.

⁶⁰ Jolanta Chwastyk-Kowalczyk, Urszula Sokołowska, „Ośrodek Badań Historii Kobiect w Białymstoku jako centrum badań nad dziejami kobiet”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, z. 3(59), 2020, 191–196; Urszula Sokołowska, „Ośrodek Badań Historii Kobiect w Białymstoku jako centrum badań nad dziejami kobiet”, *Zeszyty Naukowe PUNO*, nr 8, 2020, 465–470; Adam Miodowski, „Środowiska naukowe związane z Instytutem Studiów Kobiectych w Białymstoku i ich wkład we współczesne polskie badania z zakresu historii kobiet (2011–2019)”, w: Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020), 15–35; Beata Wałęciuk-Dejneka, „Ośrodek Badań Historii Kobiect w Białymstoku”, *Conversatoria Litteraria*, nr 25, 2021, 331–333.

Przywołać należy także inne polskie ośrodki, gdyż prawie w każdym z nich prowadzone są badania związane z poszerzaniem stanu wiedzy na temat historii kobiet, co pozwala na pełniejsze zrozumienie przeszłości, weryfikowanie stereotypów oraz prezentację faktycznej pozycji kobiety w PRL-u bez propagandowej nakładki. Coraz częściej prace prowadzone są przez szeroką gamę naukowców – pedagogów, antropologów, etnografów, socjologów, psychologów, kulturoznawców, religioznawców, ekonomistów czy lekarzy. Powstają zespoły interdyscyplinarne, co pozwala na szersze opisanie analizowanych zjawisk⁶¹.

Obecnie również pisze się o roli kobiet w epokach minionych⁶², zaś w badaniach nad Polską Ludową inaczej analizuje się wykorzystywane już źródła, a także sięga po nowe⁶³. Dzięki temu otwierają się kolejne pola poznawcze. Rozpatruje się pozycję kobiet w społeczeństwie w odniesieniu do pełnionych ról: rodzinnych – jako żony i matki – oraz zawodowych⁶⁴. Wieloaspektowo analizuje

⁶¹ Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski, Maria Bauchrowicz-Tocka, „Refleksje o współczesnych badaniach historii kobiet. Materiały do badań, dokonania, kierunki, upowszechnianie i popularyzacja”, w: Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Historia kobiet. Źródła, metody, kierunki badawcze*, (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2022), 9–25; Jolanta Chwastyk-Kowalczyk, „Kierunki badań historii kobiet w Polsce – stan badań i perspektywy na przykładzie wybranych zagadnień”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, nr 1(12), 2022, 103–121.

⁶² Alicja Urbanik-Kopeć, *Anioł w domu, mrówka w fabryce*, (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018); eadem, *Panny służące. Instrukcja nadużycia*, (Katowice: Post Factum, 2019); eadem, *Chodzić i uśmiechać się wolno każdemu. Praca seksualna w XIX wieku na ziemiach polskich*, (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2021); eadem, *Matrymonium. O małżeństwie nieromantycznym*, (Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2022); Joanna Kuciel-Frydryszak, *Służące do wszystkiego*, (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2018); eadem, *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*, (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2023); Marta Strzelecka, *Ziemianki. Co panie z dworów łączyło z chłopkami*, (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2023).

⁶³ Dobrochna Kałwa, Tomasz Pudłocki (red.), *Historia zwyczajnych kobiet i zwyczajnych mężczyzn. Dzieje społeczne w perspektywie gender*, (Przemyśl: Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2007); Piotr Perkowski, „Paradoksy emancypacji kobiet w mediach «małej stabilizacji»”, w: Piotr Perkowski, Tadeusz Stegner (red.), *Kobieta i media. Studia z dziejów emancypacji kobiet*, (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009), 218–235; Małgorzata Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B. – Grupa Wydawnicza Foksal, 2015); Agnieszka Chłosta-Sikorska, „Nowy model kobiety w PRL (1944/45–1956) – uwarunkowania polityczne, społeczne i kulturowe”, w: Urszula Kozłowska, Tomasz Sikorski, Adam Wator (red.), *Obywatelki na obcasach. Kobiety w życiu publicznym (XIX–XXI w.)*, t. 1, (Radzymin–Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky, 2016), 35–51; Barbara Klich-Kluczevska, Katarzyna Stańczak-Wislicz, Małgorzata Fidelis, Piotr Perkowski, *Kobiety w Polsce 1945–1989. Nowoczesność – równouprawnienie – komunizm*, (Kraków: Universitas, 2020).

⁶⁴ Natalia Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu,

się ich awans społeczny⁶⁵, związany także z poprawą jakości życia⁶⁶, skutki industrializacji i przodownictwa pracy, państwowe równouprawnienie, zmiany prawne⁶⁷, wzrost samoświadomości, zachowania i nawyki. Omawiając problemy nękające kobiety, sięga się po tematy trudne z pogranicza tabu, takie jak przemoc, rozwody, samotne macierzyństwo czy aborcja⁶⁸. Pojawia się także coraz więcej prac prezentujących zmiany w badaniach nad dziejami kobiet, wskazując na konieczność wprowadzania wyników do szerokiego obiegu społecznego⁶⁹, w tym nauczania szkolnego i akademickiego⁷⁰. Coraz większą rolę przypisuje się również tworzeniu projektów naukowych z myślą o dotarciu do środowisk pozaakademickich

2015); Agata Klimek, „Aktywizacja zawodowa kobiet w pierwszych dekadach PRL. Analiza zagadnienia w świetle wybranych wypowiedzi konkursowych z lat 60. XX wieku”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr 144, 2017, 811–832.

⁶⁵ Katarzyna Andrejuk, „Awans społeczny kobiet w czasach PRL. Dynamika struktury i sprawczości”, *Przegląd Socjologiczny*, nr 65 (3), 2016, 157–179.

⁶⁶ Małgorzata Fidelis poświęciła temu zagadnieniu rozdział zatytułowany *Z zagrody do fabryki*, w którym wskazała m.in. na powody zmiany miejsca zamieszkania, politykę rekrutacji do zakładów pracy, obawy rodziców, a także skutki tych decyzji, ilustrując wszystko przykładami z życiorysami, za: Małgorzata Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja*, 115–146.

⁶⁷ Agnieszka Chłosta-Sikorska, „Kobieta jako podmiot systemu prawnego. Analiza porównawcza polskich konstytucji z lat 1921–1997”, w: Stanisław Roszak, Małgorzata Strzelecka, Agnieszka Wieczorek (red.), *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne VIII, Parlament – Konstytucja Demokracja w edukacji historycznej i obywatelskiej. Zbiór studiów*, (Toruń: Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, 2011), 215–225.

⁶⁸ Barbara Klich-Kluczevska, *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989*, (Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, 2015).

⁶⁹ Anna Kowalczyk, *Brakująca połowa dziejów. Krótka historia kobiet na ziemiach polskich*, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2018); Agnieszka Jankowiak-Maik, *Historia, której nie było*, (Kraków: Otwarte, 2022); Przemysław Wielgosz, *Ludowa historia kobiet*, (Warszawa: Wydawnictwo RM, 2023).

⁷⁰ Agnieszka Chłosta-Sikorska, „Podręcznikowe oblicza kobiet – refleksje edukacyjne”, *Konspekt*, nr 3(36), 2010, 162–169; eadem, „Plakat propagandowy jako forma perswazji wizualnej i jego wykorzystanie w edukacji historycznej”, w: Stanisław Roszak, Małgorzata Strzelecka, Agnieszka Wieczorek (red.), *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne IX, Wizualizacje historii. Zbiór studiów*, (Toruń: Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, 2012), 62–75; eadem, „Polka, którą świat podziwiał. Maria Skłodowska-Curie w podręcznikach do historii wydanych po roku 1989”, w: Zofia Budrewicz, Małgorzata Sienko, Maria Pamuła-Behrens (red.), *Kiedy przekraczanie granic pozwala myśleć inaczej. Maria Skłodowska-Curie*, (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2013), 126–148; Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, Izabela Skórzyńska, „Niegodne historii”? O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w świetle podręcznikowej narracji historycznej w gimnazjum, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015); Agnieszka Chłosta-Sikorska, „W poszukiwaniu kobiet w podręcznikach do historii. Rozważania nad publikacją Iwony Chmury-Rutkowskiej, Edyty Głowackiej-Sobiech, Izabeli Skórzyńskiej, «Niegodne historii»? O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w świetle podręcznikowej narracji historycznej w gimnazjum, Poznań 2015, ss. 621”, *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku*, t. 16, 2016, 209–220.

współpracujących z nauką, takich jak instytucje kultury czy edukacji⁷¹, co sprzyja budowaniu więzi pomiędzy nauką a otoczeniem społecznym, pozytywnie wpływa na szerokie upowszechnianie i popularyzację badań poza uniwersytetem, w coraz szerszych kręgach zainteresowanych poznawaniem dziejów kobiet.

Podsumowanie

Jak wynika ze wskazanych przykładów, tematyka związana z dziejami kobiet nie tylko już dawno znalazła swoje miejsce w polskiej nauce, ale również przyczynia się do ciągłej rewizji i poszerzania naszego rozumienia historii kraju. W okresie Polski Ludowej badania te miały już swoje pierwsze szersze, choć często ograniczone ramy, podczas gdy transformacja ustrojowa otworzyła nowe możliwości metodologiczne i źródłowe. Dzięki temu badacze z różnych dziedzin – od historii, przez socjologię, aż po kulturoznawstwo – podejmują interdyscyplinarne analizy, które pozwalają na spojrzenie nie tylko na specyfikę życia kobiet, ale także na szerszy kontekst społeczno-polityczny tamtego okresu. Dostęp do różnorodnych źródeł, które jeszcze kilkadziesiąt lat temu były nieosiągalne, umożliwił badaczom podjęcie nowatorskich dociekań. Archiwa, relacje ustne, zapiski, a także nowe narzędzia cyfrowe przyczyniają się do odkrywania nieznanych dotąd aspektów życia codziennego kobiet. W rezultacie powstają prace, które w sposób bardziej kompleksowy oddają złożoność doświadczeń kobiet, a jednocześnie wnoszą świeże spojrzenie na okres Polski Ludowej. Osiągnięcia te znalazły trwałe odzwierciedlenie w dorobku historiografii, gdzie ustalenia badaczy stanowią fundament do dalszych badań. Rosnące zainteresowanie tematyką kobiecą wśród wydawnictw oraz czytelników świadczy o zmianie społecznej świadomości – coraz większą wagę przykładają się do wielowymiarowego przedstawiania historii. Publikacje i szeroko rozumiane projekty naukowe i upowszechniające badania z historii kobiet nie tylko uzupełniają dotychczasowy kanon, ale również inspirują kolejne pokolenia badaczy do poszukiwania nowych interpretacji, podkreślając, jak ważne jest uwzględnienie perspektywy kobiet przy rekonstrukcji przeszłości Polski. W efekcie

⁷¹ Np. Archiwum Historii Kobiet, utworzone przez Instytut Studiów Kobięcych, gdzie zamieszczane są cyfrowe kolekcje dokumentów dotyczące dziejów kobiet, szeroko upowszechniane w otoczeniu zewnętrznym – <https://archiwumhistoriikobiet.pl> [dostęp: 1.05.2025].

interdyscyplinarne podejście do badań nad historią kobiet nie tylko wzbogaca nasze rozumienie dziejów, ale również stanowi istotny element budowania pełniejszej i bardziej zniuansowanej narracji o historii Polski.

Bibliografia

- Ałapin, Bolesław. *Pięćset przypadków alkoholizmu u kobiet*, (Warszawa: Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, 1965).
- Andrejuk, Katarzyna. „Awans społeczny kobiet w czasach PRL. Dynamika struktury i sprawczości”, *Przegląd Socjologiczny*, nr 65 (3), 2016, 157–179
- Antoniszyn, Michał. Marek, Andrzej. *Prostytucja w świetle badań kryminologicznych*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1985).
- Antonow, Jadwiga (red.). *Kobieta w Polsce*, (Warszawa: Zarząd Wydawnictw Statystycznych i Drukarni, 1985).
- Bauchrowicz-Tocka, Maria. „Ewolucja celów Ligi Kobiet w latach 1945–1989 w świetle jej statutów”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, nr 8, 2020, 176–193.
- Berner, Włodzimierz. „Kobieta i jej wzorzec osobowy w «Annales» Jana Długosza”, *Przegląd Historyczny*, nr 71 (3), 1980, 481–496.
- Błachut, Janina. „Niektóre koncepcje kryminologiczne a problem przestępczości kobiet”, *Archiwum Kryminologii*, t. 16, 1989, 211–244.
- BS, „Z tymi kobietami spotykamy się co dzień”, *Głos Nowej Huty*, nr 51 (150), 19–30 grudnia 1959, 5.
- Burzyński, Zbigniew. *Badania środowiskowe i wenerologiczne krakowskich prostytutek*, (niepublikowana praca doktorska, mpis, Akademia Medyczna, Kraków 1964).
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „Boginie PRL – nowe role kobiety w społeczeństwie socjalistycznym”, w: B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha (red.), *Kobieta i mężczyzna jedna przestrzeń – dwa światy*, Warszawa 2015, 615–622.
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „Kobieta jako podmiot systemu prawnego. Analiza porównawcza polskich konstytucji z lat 1921–1997”, w: Stanisław Roszak, Małgorzata Strzelecka, Agnieszka Wieczorek (red.), *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne VIII, Parlament – Konstytucja Demokracja w edukacji historycznej i obywatelskiej. Zbiór studiów*, (Toruń: Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, 2011), 215–225.

- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. *Między propagandą a rzeczywistością. Mieszkanki Nowej Huty w latach 1956–1970*, (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019).
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „Nowy model kobiety w PRL (1944/45–1956) – uwarunkowania polityczne, społeczne i kulturowe”, w: Urszula Kozłowska, Tomasz Sikorski, Adam Wątor (red.), *Obywatelki na obcasach. Kobiety w życiu publicznym (XIX–XXI w.)*, t. 1, (Radzymin–Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky, 2016), 35–51.
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „Plakat propagandowy jako forma perswazji wizualnej i jego wykorzystanie w edukacji historycznej”, w: Stanisław Roszak, Małgorzata Strzelecka, Agnieszka Wieczorek (red.), *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne IX, Wizualizacje historii. Zbiór studiów*, (Toruń: Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, 2012), 62–75.
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „Podręcznikowe oblicza kobiet – refleksje edukacyjne”, *Konspekt*, nr 3 (36), 2010, 162–169.
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „Polityczne uczestnictwo kobiet w zjazdach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z lat 1980–1986. Zarys problematyki”, w: Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2016), 389–415.
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „Polka, którą świat podziwia. Maria Skłodowska-Curie w podręcznikach do historii wydanych po roku 1989”, w: Zbigniew Budrewicz, Małgorzata Sienko, Maria Pamuła-Behrens (red.), *Kiedy przekraczanie granic pozwala myśleć inaczej. Maria Skłodowska-Curie*, (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, 2013), 126–148.
- Chłosta-Sikorska, Agnieszka. „W poszukiwaniu kobiet w podręcznikach do historii. Rozważania nad publikacją Iwony Chmury-Rutkowskiej, Edyty Głowackiej-Sobiech, Izabeli Skórzyńskiej, «Niegodne historii»? O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w świetle podręcznikowej narracji historycznej w gimnazjum”, Poznań 2015, ss. 621”, *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku*, t. 16, 2016, 209–220.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. Skórzyńska, Izabela. „Niegodne historii”? O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w świetle podręcznikowej narracji historycznej w gimnazjum, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015).

- Chumiński, Jędrzej. „Aktywność polityczna kobiet w zakładach przemysłowych w latach 1945-1956”, w: Elżbieta Kościak, Tomasz Głowiński (red.), *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u. Wrocławskie Spotkania z Historią Gospodarczą. Spotkanie 2*, (Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2007), 235–240.
- Chwastyk-Kowalczyk, Jolanta. „Kierunki badań historii kobiet w Polsce – stan badań i perspektywy na przykładzie wybranych zagadnień”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, nr 1(12), 2022, 103–121.
- Chwastyk-Kowalczyk, Jolanta. Sokołowska, Urszula. „Ośrodek Badań Historii Kobiet w Białymstoku jako centrum badań nad dziejami kobiet”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, z. 3 (59), 2020, 191–196.
- Dajnowicz, Małgorzata. „Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)”, *Prace Historyczne*, nr 145 (3), 2018, 579–601.
- Dajnowicz, Małgorzata. „Wzorce aktywności publicznej kobiet w początkach transformacji ustrojowej w Polsce w świetle «Kobiety i Życia» i «Urody» (1989–1995)”, w: Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2016), 417–443.
- Dajnowicz, Małgorzata. „«Zwierciadło» – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989)”, *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, nr 3 (47), 2017, 67–90.
- Dajnowicz, Małgorzata. Bauchrowicz-Tocka, Maria. Zaniewska, Agnieszka. Miodowski, Adam. *Liga Kobiet w terenie. Działalność organizacji i realia jej funkcjonowania na szczeblu regionalnym i lokalnym w rzeczywistości Polski Ludowej (1945–1989)*, (Warszawa: „DiG”, 2024).
- Dajnowicz, Małgorzata. Miodowski, Adam. „Posłanki Ligi Kobiet w Sejmie Ustawodawczym Polski Ludowej”, *Przegląd Sejmowy*, nr 3–4 (182–183), 2024, 119–136.
- Dajnowicz, Małgorzata. Miodowski, Adam (red.). *Badania historii kobiet polskich na tle porównawczym. Kierunki, problematyka, perspektywy*, (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2021).
- Dajnowicz, Małgorzata. Miodowski, Adam (red.). *Historia kobiet. Źródła, metody, kierunki badawcze*, (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2022).

- Dajnowicz, Małgorzata. Miodowski, Adam. Bauchrowicz-Tocka, Maria. „Refleksje o współczesnych badaniach historii kobiet. Materiały do badań, dokonania, kierunki, upowszechnianie i popularyzacja”, w: Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Historia kobiet. Źródła, metody, kierunki badawcze*, (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2022), 9–25.
- Dajnowicz, Małgorzata. Urszula, Sokołowska. „Sama, ale czy samotna? – obraz niezamężnych kobiet u schyłku Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w świetle «Kobiety i Życia»”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, nr 10, 2021, 195–212.
- Dawnych wspomnień czar. Kobieta drugiej połowy XIX w., jej życie i czasy [katalog wystawy]*, oprac. Anna Buczek, Ewa Gaczol-Rzeszut, (Kraków: Muzeum Historyczne m. Krakowa, 1989).
- Dzido, Marta. *Kobiety Solidarności*, (Warszawa: Świat Książki Wydawnictwo, 2016).
- Dzięcielska-Machnikowska, Stefania (red.). *Kobieta w rozwijającym się społeczeństwie socjalistycznym*, (Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1976).
- Dzięgielewska, Zofia. *Zofia Dzięgielewska radzi młodym gospodyniom. Porady praktyczne na cztery pory roku*, (Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze, 1988).
- Efimovna Karaseva, Lidia. *Kobiety w kołchozach to wielka siła*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950).
- Ewa zawsze młoda*, (Warszawa: Zakład Wydawnictw CRS Centrali Rolniczej Spółdzielni, 1975).
- Fidelis, Małgorzata. *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2015).
- Fiszerowa, Maria. Leszczyńska, Halina. *Kobieta, rodzina, społeczeństwo*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1975).
- Gierczak, Andrzej. *Kobieta w walce*, (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1970).
- Grabowiecka, Leokadia. *Higiena kobiety*, (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1952).
- Grabowiecka, Leokadia. *Kobieta przyszła matka*, (Łódź: „Kolumna”, 1949).
- Grabowiecka, Leokadia. Kochańska, Sabina. *Higiena kobiety ciężarnej i niemowlęcia, Warszawa 1953. Rady dla kobiet i matek. Poradnik bibliograficzny*, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 1953).

- Graniewska, Danuta. *Awans zawodowy kobiet a fazy życia rodzinnego*, (Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, 1985).
- Groszová, Sylva. *Kobieta za kierownicą czyli vademecum początkującej automobilistki*, (Warszawa: Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, 1981).
- Grzybek, Agnieszka (red.). *Kobiety w czasach przełomu 1989–2009. Polska, Czechy, Słowacja, Niemcy Wschodnie, Ukraina*, (Warszawa: Przedstawicielstwo Fundacji im. Heinricha Bölla, 2009).
- Hanus, Zofia. *Jak żyć?*, (Warszawa: „Watra”, 1984).
- Jacyna, Iwona. *Kobieta w spółdzielni produkcyjnej*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1953).
- Jakubczak, Janina (red.). *Kobieta w Polsce. Dane statystyczne*, (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1968).
- Jankowiak-Maik, Agnieszka. *Historia, której nie było*, (Kraków: Otwarte, 2022).
- Jarosz, Maria. *Problemy dezorganizacji rodziny*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979).
- Jarosz, Maria. *Wybrane zagadnienia patologii społecznej*, (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1975).
- Jarska, Natalia. „Kobiety w elitach centralnych i lokalnych PPR i PZPR w latach 1944–1956”, w: Mirosław Szumiło, Marcin Żukowski (red.), *Elity komunistyczne w Polsce*, (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2015), 600–619.
- Jarska, Natalia. „Kobiety w PZPR 1948–1956. Paradoksy mobilizacji politycznej kobiet w stalinizmie”, w: Ewa Chabros, Agnieszka Klarman (red.), *Kobiety „na zakręcie” 1933–1989*, (Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej, 2014), 33–49.
- Jarska, Natalia. *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2015).
- Jarska, Natalia. Perkowski, Piotr. „Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948–1989”, *Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej*, nr 1 (27), 2016, 231–246.
- Kała, Dobrochna. Pudłocki, Tomasz (red.). *Historia zwyczajnych kobiet i zwyczajnych mężczyzn. Dzieje społeczne w perspektywie gender*, (Przemyśl: Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2007).
- Kawczakowa, Irena. Sakowicz, Jan. Wyrzykowska, Krystyna. *Kobiety łódzkie w pracy i w walce*, (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1952).
- Klich-Kluczeńska, Barbara. *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956–1989*, (Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, 2015).

- Klich-Kluczevska, Barbara. Stańczak-Wislicz, Katarzyna. Fidelis, Małgorzata. Perkowski, Piotr. *Kobiety w Polsce 1945–1989. Nowoczesność – równouprawnienie – komunizm*, (Kraków: Universitas, 2020).
- Klimek, Agata. „Aktywizacja zawodowa kobiet w pierwszych dekadach PRL. Analiza zagadnienia w świetle wybranych wypowiedzi konkursowych z lat 60. XX wieku”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr 144, 2017, 811–832.
- Klossowska, Jadwiga. *Smacznego*, (Warszawa: Krajowe Wydawnictwo Czasopism, 1978).
- Kobieta w Polsce Ludowej. Podstawowe informacje*, (Warszawa: Wydawnictwo Krajowej Rady Kobiet Polskich przy OK FJN, 1975).
- Kobieta w socjalizmie*, (Warszawa: Wydział Szkolenia CK SD, 1951).
- Kobieta, praca, dom. Problemy pracy zawodowej kobiet i rodziny współczesnej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Zarząd Główny Ligi Kobiet w dniach 25–27 marca 1965 r.*, oprac. Antonina Kłoskowska, Jerzy Piotrowski, Krystyna Wrochno-Stanke, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe Centralnej Rady Związków Zawodowych, 1967).
- Kobiety radzieckie*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950).
- Kołąkowska-Przełomiec, Helena. „Przemoc w rodzinie”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 47, 1985, 139–148.
- Komorowska, Jadwiga. *Przemiany rodziny polskiej*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZZ, 1975).
- Kondratowicz, Ewa. Bikont, Anna. *Szminka na sztandarze. Kobiety Solidarności 1980–1989. Rozmowy*, (Warszawa: „Sic!”, 2001).
- Kowalczyk, Anna. *Brakująca połowa dziejów. Krótka historia kobiet na ziemiach polskich*, (Warszawa: Wydawnictwo W.A.B., 2018).
- Krawczyk, Roman. „Kobieta w świetle przekazów biblijnych”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, t. 40 (6), 1987, 480–487.
- Królicki, Eugeniusz (red.). *Kobieta, miłość, małżeństwo*, (Kielce: Kieleckie Wydawnictwo Prasowe, 1988).
- Krzywicka, Irena. *Czym może być kobieta w Polsce Ludowej?*, (Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, 1954).
- Kuciel-Frydryszak, Joanna. *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*, (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2023).
- Kuciel-Frydryszak, Joanna. *Służące do wszystkiego*, (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2018).
- Kula, Witold. „Dyskusja i polemika: W sprawie naszej polityki naukowej”, *Kwartalnik Historyczny*, nr 63 (3), 1956, 151–266.

- Kurzynowski, Adam. *Ciągłość pracy i macierzyństwo*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1967).
- Laskowska, Maria. *Przyjmujemy gości*, (Warszawa: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, 1960).
- Lebow, Katherine. *Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society 1949–1956*, (London: Cornell University Press, 2013).
- Lenin, Włodzimierz. Stalin, Józef. *O roli kobiety w walce o socjalizm*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950).
- „Listy w sprawie pracy”, *Przyjaciółka*, nr 26 (432), 21 lipca 1956, 7.
- L’vovna Bil’saj, Vera. *Demokracja radziecka i równouprawnienie kobiet w ZSRR*, (Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Współpraca”, 1949).
- Łabodzińska, Barbara. *Rodzina w Polsce*, (Warszawa: „Interpress”, 1974).
- Łopatko, Adam. Wieruszewski, Roman (red.). *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli PRL w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1976).
- Machnicka, Barbara. *Kobiety równouprawnione?*, (Warszawa: PAP, 1985).
- Majewska, Ewa. „«Solidarność» i solidarność w perspektywie feministycznej. Od post-mieszczańskiej sfery publicznej do solidarności globalnej”, *Etyka*, nr 48, 2014, 43–57.
- Malinowska, Ewa. „Niekobieca «Solidarność»”, w: Marek Latoszek (red.), *„Solidarność” w imieniu narodu i obywateli*, (Kraków: „Arcana”, 2005), 132–151.
- Malinowska, Ewa. „Świadomość feministyczna kobiecej awangardy ruchu społecznego «Solidarność» – początek drogi do I Kongresu Kobiet w Polsce”, *Przegląd Socjologiczny*, nr 59 (3), 2010, 9–32.
- Maliszewska, Magdalena. *Kobiety małopolskiej „Solidarności”*, (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2023).
- Małecki, Jerzy. Paszkowska, Wanda. *Kobieta polska w II wojnie światowej. Materiały bibliograficzne*, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973).
- „Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego”, *Rocznik Lubelski*, nr 2, 1959, 10.
- Markowska, Danuta. „Rola kobiety polskiej w rodzinie”, w: Elżbieta Konecka (red.), *Kobiety polskie*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1986), 198–202.
- Miodowski, Adam. „Środowiska naukowe związane z Instytutem Studiów Kobiectych w Białymstoku i ich wkład we współczesne

- polskie badania z zakresu historii kobiet (2011–2019)”, w: Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w. Stan badań i perspektywy*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020), 15–35.
- Mirgołowska-Suchońska, Maria. *Krój damski. Lekka krawiecczyzna*, (Warszawa–Katowice: Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa „Czytelnik”, 1950).
- Morska, Teresa. *Modnie i wygodnie*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ Centralnej Rady Związków Zawodowych, 1980).
- Nikolaevna Gagarina, Zinaida. Malinowska, S., *Sytuacja kobiet w krajach kapitalistycznych*, (Warszawa: Czytelnik, 1951).
- Nowak, Zenon. „Zagadnienia kadr w świetle zadań Planu Sześcioletniego”, *Dziennik Łódzki*, nr 1950, 117 lipca 1950, http://bc.wimbp.lodz.pl/Content/57460/Dziennik_Lodzki_1950_195.pdf [dostęp: 4.07.2024].
- „O pełne wykorzystanie praw i możliwości które dała kobietom polskim władza ludowa. Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie pracy wśród kobiet”, *Trybuna Ludu*, nr 66 (438), 7 marca 1950, 2.
- Olędzka, Anna. *Kobieta. Budżet czasu, praca wielozmianowa*, (Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ, 1975).
- Pabian, Jadwiga. *Wyniki socjo-psychiatrycznych badań prostytutek z terenu Krakowa*, (Kraków: Wydawnictwo Prawnicze, 1972).
- Perkowski, Piotr. „Aktywność zawodowa gospodyń domowych na łamach prasy kobiecej Polski Ludowej”, w: Lucyna Kopciewicz, Edyta Zierkiewicz (red.), *Koniec mitu niewinności. Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, (Warszawa: Eneteia Wydawnictwo Psychologii i Kultury, 2009), 300–304.
- Perkowski, Piotr. „Paradoksy emancypacji kobiet w mediach «małej stabilizacji»”, w: Piotr Perkowski, Tadeusz Stegner (red.), *Kobieta i media. Studia z dziejów emancypacji kobiet*, (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009), 218–235.
- Pogadanka z przeniesienia uchwał Krajowej Narady Przewodzących Kobiet*, (b.m.w.: w.n., 1954).
- Polka '76*, (Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1976).
- Pospiszył, Kazimierz. *Psychologia kobiety*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978).
- PPR. *Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego I 1946 – I 1947*, oprac. Wiesław Góra, Robert Halaba, Norbert Kołomejczyk, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1961).

- Praskov'â Nîkitična, Angelina. Zelnik, Halina. *Kobiety traktorzystki na polach kołchozu (Pasza Angelina o sobie i swej pracy)*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1950).
- Przodujące hodowczynie opowiadają o swej pracy*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1954).
- Przodujące kobiety miasta Wrocławia*, (Wrocław: w.n., 1953).
- Przychodzeń, Jadwiga. *Kobieta w rolnictwie indywidualnym*, (Warszawa: IERiGż, 1984).
- Pyszkowska, Kazimiera. *Sprawnie, smacznie, zdrowo*, (Warszawa: Wydawnictwo Watra, 1969).
- Rafacz-Krzyżanowska, Maria. *Praca kobiet*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1975).
- Parzyńska, Mirosława. Horodecka Joanna (red.). *Rodzice, dzieci, rodzice*, (Warszawa: Iskry, 1967).
- Romek, Zbigniew. *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944–1970*, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2010).
- Rudnicka, Halina. *Kobiety mówią o sobie*, (Warszawa: Czytelnik, 1952).
- Rudzki, Edward. *Polskie królowe*, t. 1. *Żony Piastów i Jagiellonów*, (Warszawa: „Novum”, 1985).
- Sienkiewicz, Jarosław. *Ocena skuteczności karnej interwencji sądowej wobec alkoholików znęcających się nad członkami swojej rodziny*, (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1985).
- Sokołowska, Magdalena. *Kobieta pracująca. Socjomedyczna charakterystyka pracy kobiet*, (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1963).
- Sokołowska, Magdalena. *Kobieta współczesna. Z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1966).
- Sokołowska, Urszula. „Ośrodek Badań Historii Kobiet w Białymstoku jako centrum badań nad dziejami kobiet”, *Zeszyty Naukowe PUNO*, nr 8, 2020, 465–470.
- Soszyńska, Dorota. *Kobieta, alkohol, obyczaje*, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 1971).
- Starczewska, Ewa. *Rodzina w klubie. Poradnik dla społecznego aktywu klubowego*, (Warszawa: Zarząd Główny Ligi Kobiet, Agencja Wydawnicza „Ruch”, 1972).
- Sternadel, Zbigniew (red.). *Kobieta – mężczyzna – dziecko*, (Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1978).
- Stobiecki, Rafał. *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020).

- Strzelecka, Marta. *Ziemianki. Co panie z dworów łączyło z chłopkami*, (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2023).
- Suchecka, Wanda. *Kobiety na szlaku budownictwa socjalistycznego*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1951).
- Suchecka, Wanda. Strzelecki, Krzysztof. *Jadwiga Niewolik będzie pierwszym wytapiaczem...*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1951).
- Szanter, Stanisław. Bystron, Jan Stanisław. *Socjologia kobiety*, (Warszawa: Wydawnictwo B. Kądziela, 1948).
- Szarota, Tomasz. „Życie codzienne w Peerelu – propozycja badawcza”, *Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały*, t. 1, 1995, 201–215.
- Szczygłowa, Maria. Starzyńska, Feliksa. Zawidzka, Wanda. *Zdrowe żywienie, zdrowa rodzina. Poradnik dla kobiet prowadzących gospodarstwo domowe w warunkach wiejskich*, (Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1965).
- Szorcowa, Irena. *Kobieta wczoraj i dziś*, (Warszawa: Czytelnik, 1951).
- Sztachelska, Irena. *Kobieta w ZSRR*, (Łódź: Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, 1946).
- Urbanik-Kopeć, Alicja. *Anioł w domu, mrówka w fabryce*, (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2018).
- Urbanik-Kopeć, Alicja. *Chodzić i uśmiechać się wolno każdemu. Praca seksualna w XIX wieku na ziemiach polskich*, (Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2021).
- Urbanik-Kopeć, Alicja. *Instrukcja nadużycia. Historia kobiet służących w dziewiętnastowiecznych domach*, (Katowice: Post Factum, 2019).
- Urbanik-Kopeć, Alicja. *Matrymonium. O małżeństwie nieromantycznym*, (Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2022).
- Urbańska, Magda. „Zapomniane bohaterki. Kobiety «Solidarności»”, *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej*, nr 17, 2010, 127–138.
- W sprawie pracy wśród kobiet wiejskich [uchwała Prezydium Zarządu Głównego Związku Samopomocy Chłopskiej i Zarządu Głównego Ligi Kobiet z dnia 27.VII.1950 r.]*, (Warszawa: Związek Samopomocy Chłopskiej, Liga Kobiet, 1950).
- Walęciuk-Dejneka, Beata. „Ośrodek Badań Historii Kobiet w Białymstoku”, *Conversatoria Litteraria*, nr 15, 2021, 331–333.
- Wasylewski, Stanisław. *Klasztor i kobieta. Studium z dziejów kultury polskiej w średniowieczu*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1957).

- Wawrzykowska-Wierciochowa, Dioniza. *Od prądki do astronautki. Z dziejów kobiety polskiej jej pracy i osiągnięć*, (Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1963).
- Wawrzyniak, Bogdan Marian. *Kobieta wiejska*, (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1980).
- Wielgosz, Przemysław. *Ludowa historia kobiet*, (Warszawa: Wydawnictwo RM, 2023).
- Wrochno, Krystyna (red.). *Kobiety w Polsce*, (Warszawa: Interpress, 1969).
- Zajko-Czochańska, Justyna. „Sprawozdanie z I Seminarium Prezentacji Cyfrowej Kolekcji Historii Kobiet – cz. I”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety*, nr 2 (15), 2023, 271–273.
- Zambrowski, Roman. Świątkowski, Henryk. *O statucie i zadaniach organizacyjnych PZPR*, (Warszawa: Książka i Wiedza, 1949).
- Lesiński, Jan. *Zdrowie kobiety*, (Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL, 1960).
- Zwiercan, Roman. *Ludzie Sierpnia '80 w Gdyni – kobiety Solidarności*, t. 7, (Gdynia: Fundacja Pomorska Inicjatywa Historyczna, 2019).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, cz. 1–2, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, „DiG”, 1994).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i kultura czasu wolnego*, (Warszawa: „DiG”, 2001).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i kultura życia codziennego. Wiek XIX i XX*, (Warszawa: „DiG”, 1997).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, (Warszawa: „DiG”, 2004).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i praca. Wiek XIX–XX*, (Warszawa: „DiG”, 2000).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1990).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i świat polityki, cz. 2. W niepodległej Polsce 1918–1939*, (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996).
- Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobieta i świat polityki, cz.1. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, „DiG”, 1994).

Żarnowska, Anna. Szwarc, Andrzej (red.). *Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, (Warszawa: „DiG”, 1996).

Żółtowska, Gabriela. *Porządki i pranie*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Szkolnictwa Zawodowego, 1959).

Żylińska, Jadwiga. *Piastówny i żony Piastów*, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967).

Sztuka

Chmielewski, Witold. *Młodzieży. Naprzód do walki o szczęśliwą socjalistyczną wieś polską*, (1949).

Kobieto wstępuj w szeregi doręczycielek!, (autor nieznany, 1953).

Kobzdej, Aleksander. *Ceglarki*, (olej na płótnie, 1950).

Przygoda na Mariensztacie, (reż. Leonard Buczkowski, 1953).

Tchórzewski, Jerzy. *Pozdrawiamy kobiety pracujące dla Pokoju*, (1953).

Wróblewski, Andrzej. *Dwie mężatki*, (olej na płótnie, 1949).

Wystawa „Kobieta w walce o pokój” zorganizowana przez Z.P.A.P. i Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet w Krakowie z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, marzec 1952, (Kraków: Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, 1952).

Akty prawne

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232).

Źródła internetowe

Archiwum Historii Kobiet, <https://archiwumhistoriikobiet.pl>.

Ośrodek Badań Historii Kobiet, <http://www.isk.bialystok.pl/obhk/>.

Zespół Badawczy Historii Społecznej XIX i XX w., <https://historia-spoeczna.uw.edu.pl/historia/zespól>.